

SZÉCHENYI, AZ ÍRÓ

SZÉCHENYI ISTVÁNNAK, a Hitel, Világ, Stádium, A Kelet Népe és a Blick szerzőjének, irodalomtörténet-írásunk különös sorsot juttatott osztályrészül. Emberi egyéniségének rendkívüli vonásait éppúgy mint korszakos történelmi hatását, gondolatainak történetalakító munkáját tanulmányok egész sora ismerteti, Széchenyi, az író azonban kiesett irodalomtörténetünkől, írói egyéniségének csak halvány körvonalai bontakoztak ki, a jellegzetes, Széchenyire valló írásmódot csak összefüggéstelen színfoltok jellemzik s mindmáig nyitva a kérdés, hogyan függnek össze s miféle rendszerben kapják meg magyarázatukat, teljes értelmüket e jelek s a maguk összeségében hogyan zománcozzák Széchenyi alkotásait. Hogy mint író is rendkívüli, egyedülálló jelenség, már kortársai is hangoztatják s könyvei különös, utánozhatatlan szinképükkel ma is elbűvölik a fogékony olvasót; sőt az sem kétséges, hogy nagyszerű történelmi szerepéhez Széchenyi írói készségével is hozzájárult. Mégis, mintha emberi egyéniségének regényessége, életének tragikuma mellett vagy éppen működésének történelmi jelentőségéhez képest lényegtelennek tetszenék a kérdés, hogyan írt Széchenyi, aki a forma problémáját maga sem tartotta életbevágónak. Pedig a kérdés kétségtelen figyelemreméltóbb, mint az irodalomtörténet átlagos formai kérdései. A fegyverzetet, melynek szerkezetét kutatjuk, múltunk ragyogó génusza hordozta, halhatatlan szellemeink egyike, aki hatásaival egy évszázada ostromolja történelmünket s harcainak diadalaiban s kudarcaiban fegyverzete is részes. A mai kutató, aki e megfontolással Széchenyi felé közeledik, sok tekintetben kedvezőbb helyzetben is van, mint azok, akik a XIX. században hasonló kísérleteket tettek. Széchenyi naplójának feltárással kiderült, mennyire modern, forrongó, sokrétű lélek áll nagyszerű életműve mögött, mennyire tévedtünk, amíg „hideg“ arisztokratának, józan, számító észembernek láttuk s lelkialkatának e mélyebb ismeretében kulcsot kaptunk Széchenyi írásművészetének megértéséhez. A romantikus formanyelv, amelyen Széchenyi szólt, szintén érthetőbbé vált előttünk, mint amit a XIX. század klasszikus elveket valló esztétikájának mondhatott, amely a műgond és összhang, a tárgyilagosság és befejezettség, a zárt, kikerekített formák s a rendszer kategóriáival nem mérhette meg Széchenyi másféle kifejezőkészségét: a formák mai forrongása idején, amikor műfajok épülnek és roskadnak össze, a lélektan színei ömlenek el a próza és a költészet egész biro-

dalmán, szerkesztőkészségünk gyökerében alakul át s egy új expresszív stílus van kialakulóban — valóban eljött az ideje, hogy Széchenyivel szemben erőnkhez mérten lerójuk a régi tartozást.

Induljunk ki a tényből, hogy Széchenyi olyan fesztelen őszinteséggel, annyira tartózkodás nélkül tárul fel írásaiban olvasói előtt s olyan otthonos meghittséggel mozog betűinek világában, mint kevesen kortársai közül. Hasonló közvetlenséggel még az egykorú magyar lírában is ritkán találkozunk, gyakorlati irányú gazdasági-nemzetpedagógiai iratokban pedig e modor ma is forradalmi újítás. „Ennyit írni magáról, nem tudom, hogy lehet nem restelleni!” zsörtölődik Wesselényi A Kelet Népe fölött s e szemrehányó szavak meglepően egyeznek — még fogalmazásukban is — a kornak a „mindig magáról beszélő” Petőfire szórt kifogásaival. Széchenyi idején írónk részben személytelen tárgyilagossággal bújnak meg a mondanivalók sánca mögött, részben önmaguknak kifinomult, eszményi mását, az ideális író mutogatják olvasóik előtt. Széchenyi a maga izgatott, ugráló gondolatfűzésével már nemcsak a maga tárgyát ismerteti, hanem megtölti könyvét érzelmi életének fantasztikus színeivel s költői módon tesz vallomást legszemélyesebb ügyeiről. Hogy csak találmra kikapott néhány példát idézzünk, láthatjuk a Hitelben, amint „tisztá keble imádjá éjféli csendben térdreborulva irgalmas Istenét, hogy a bűnös szerelem súlya gyenge szívét ne repessze el”, vagy amint elgyengül „az éjféli csend magányában a temető halvány emlékei közt”; bevallja fájdalmát a Világban, hogy „oly pillanatiban, melynek komolyabb vonási az embert magasbra emelik, azon hölgyet, mely lelkének ideálja s melytül a sors örökre elválasztá”, nem tudja megszólítani; míg A Kelet Népe szerint „azon szerencsétlenek egyike, kik fejből nem verhetik ki néha az eleven eltemtetési felette aggasztó prognostikont” s retteg, hogy „hármás koporsóba szorítva befalazzák úgy, mikép még csak a sírbolt ajtajához se hurcolhassa magát és egy felső, kínzó hatalom elég erőt ad neki, ily szűk körben napokig, tán évekig, a kárhozatnak emberi erővel el nem bírható kínai közt létezhetni”. Hasonló sorokat bőségesen idézhetnénk. S kell-e bizonyítanunk, hogy a nyilvánosságnak szánt iratokban egy-egy ilyen megnyilatkozás mennyire szokatlan, ismeretlen színfoltot jelent? Egyik könyve ajánlásában Széchenyi maga kér bocsánatot az olvasóktól, hogy „az egész könyven keresztül szinte minden lapon csekély személyével találkozandnak!”

Széchenyi jelenléte irataiban azonban sokkal többet jelent merő egyéni stílusnál, többet lírai betéteknél, amelyek az író és a téma meleg kapcsolataira utalnak. Voltaképen minden tárgy, amelyet megbeszél, legszemélyesebb magánügye, ha mégannyira közérdekű is. Figyelmes olvasója nem szabadulhat meg attól az érzésétől, hogy nem is a gondolatokon van Széchenyinél a hangsúly, hanem az önkényesen összegyűrt s munkáiba gyömöszölt eszmék elképesztő tömegénél fontosabb és előbbrevaló az író személye, magatartása, démonikus munkakészsége, erkölcsi tökéletesség és halhatatlan lélekhez méltó életmód után sóvárgó életstílusa. Széchenyi valódi mondanivalóját nem kereshetjük pusztán az értelem, a logika síkján, eszméi

bármilyen fontosak, sokszor mégis merő kulisszáknak tetszenek az előtérben álló életérzéssel, magatartással szemben, amely az író vezet s melyet közkinccsé akar tenni kortársai között. Hogy előadása nem rendszeres s itt-ott talán ellentmondó is, hogy túloz és gondolatainak menete néha nyugtalanítóan szaggatott — semmit sem jelent: a könyv mindig világosan utal egy teendő, egy erkölcsi eszmény, egy sajátos, keresztény magatartás felé, amely az író szerint minden kérdésre az egyedül helyes feleletet adja meg s amely egészen szembe-tűnő módon azonos Széchenyivel. Innen van az, hogy vitáiban türelmetlen, telve személyeskedéssel és indulattal: Széchenyit bántja, aki hozzájuk nyúl; s innen az is, hogy minden művében fontosabb az egész a részeknél. „Te legdrágább Taglalom“, írja maga Széchenyi Dessewffynek, aki egyes gondolatait kifogásolja sorba, „nem munkám filozófiáját, nem annak egész szellemét vevéd fel, hanem csak részei szerint ítélsz így éppen egy bírálati szempontba jutái azon utazóval, ki a sz. Péter-templomi kisdéd angyalok orrait magányosan, közlül s nem az egész roppant építményhez idomozva tekintvén, azokat idomtalan s óriási nagyságodnak ítélte“. A munka „filozófiája“, „szelleme“ tehát a fő, nem egyes kikapott részek igazsága! Mint A Kelet Népe vallja, Széchenyinek Kossuthal való ellentétei sem elvi okokból eredtek, hanem elsősorban az eszméket sugalló érzelem és erkölcs, a „modor“, az „ildom“, a „tapintat“ (Széchenyi kedvenc szavai) volt kettőjükénél különböző.

§ vájjon honnan ez a sajátos szubjektív írásmód, az írói lélek e szokatlan előtérbe nyomulása, amelyhez hasonló t régebbi irodalmunkban valóban nem tapasztalhatunk? Kétségtelen, hogy Széchenyi alanyiséga különböző forrásokból ered s különböző árnyalatú, kivált első írói korszakában, egyazon mű lapjain is. Alapjait alighanem Széchenyi páratlan könyvszeretetében kell keresnünk, amely kora ifjúságától kezdve jellemzi. Ha igaz az elmélet, amely szerint a romantika lényege „abból a magatartásból adódik, amely ismertető jele a szépirodalom által nevelődött sokat olvasó embernek: hogy az ember gondolkodási és szemléletmódján elhatalmasodik a regény, az olvasmány, az irodalom s az irodalom szemüvegén át szemléli önmagát és a világot“ — úgy a fiatal Széchenyi a romantika iskolapéldáját nyújtja. Ifjúsága idején szinte életeleme az olvasás: vitatkozás a könyvekkel, saját felfogásának felkutatása, különös, türelmetlenül feszült lelkiállapot, amelyben problémák megoldásai villannak fel, gondolatok születnek, ötletek öltenek alakot. Vannak napjai, amikor csak olvasni szokott s mint írja, nincs könyv, amelytől ne kapna valamit. 1815-ben mondja: „Én eddig itt csak könyvekben éltem, amelyeket azonban mint jól tálalt ebédet, hogy úgy mondjam, ugyanúgy fogásokra osztottam, mint az ügyes szakács szokta, hogy amíg csak lehet, elkerüljem az unalmat és undort, amelyre oly könnyen vezet az egyformaság, ezért az újságokon elindulva, regényeken, technikai találmányok magyarázatán és vígjátékokon át haladok a költészet angol temploma — Shakespeare felé“. Széchenyi esetében áll a szókép, hogy a könyv „lelki táplálék“, a szellem eledele. Olvasmányai vérévé válnak, beleolvadnak egyéniségébe, mozgatói lesznek

tetteinek. Kétségtelen, hogy általuk lesz meghitt ismerőssé Széchenyi előtt a könyvek világa s a velük való foglalkozás készíti elő azt a fesztelenséget, amellyel később saját irataiban mozog. Adatok özöne igazolja azt is, hogy Rousseau, Shakespeare, Byron, Goethe, Schiller, az egykorú balladák, végzetdrámák és kísértetregények nemcsak szórakoztatják, hanem hőseikben Széchenyi önmagát keresi, megbűjnek azok a legnagyobb magyar lelkében s felbukkannak és életre kelnek benne élete regényes pillanataiban. S ki tagadhatná, hogy az a regényes lendület, amellyel Széchenyi a nemzetépítés munkáját könyveiben körvonalazza, részben szintén irodalmi mintákhoz igazodik s személye romantikájában frigyét kötött az élet és az irodalom.

Olvasmányainak emlékei mellett azonban része van Széchenyi szubjektív írói modorának kialakításában Széchenyi társasági életének is. Mozgalmas élete emberek sokaságával hozza kapcsolatba, rangja és műveltsége előtt minden ajtó megnyílik s a társaság Széchenyinek éppúgy feltárlási módot, megnyilatkozási alkalmat jelent, mint később a könyvírás. Gondolkodására jellemző, hogy nem annyira magának állítja össze egy-egy tétele bizonyítékait, mint inkább ellenérvekkel viaskodik, gondolatai vitába szállnak egymással s addig küzdenek, amíg egy-egy elv győzelmesen ki nem alakult. A gondolatfűzésnek e drámaisága részben egyéni sajátsága, de részben ott fejlődött ki a társaságok társalgásaiban, amelyeknek Széchenyi részese volt. Kifejezésének könnyed folyása, amely természetszerűen az egyenlenségek egész sorát is magával hozza, valósággal az élőszo frissességét árasztja s első könyveinek ötletgazdagsága, az egykorú angol írókat idéző humora, gazdagon buzgó szellemessége egytől-egyig a társalgó művelt embert jellemzik. A Stádiumban, e „tizenkét-táblás“ törvénytervezetben lapokra menő párbeszédet hallunk az angol Irwing, a hollandus Van-Peng, a magyar Józani, Simaházy közt, beszél a Tisztartó, az Ismerős, a Farmer, szóhoz jutnak a jobbágyok, vitába kezd „A vén systéma“, mint külön személy s feleselésükben résztvesz maga Széchenyi is, az elsőszemélyben írt könyv szerzője: „Én“. Dinasztia-hűségének és fajszeretetének összeütközésében döblingi éveiben valóságos könyvdrámát írt „Nagy Magyar Szatíra“ címen, amelynek epés csúfolódásában a Császár, Bach és Szekírházi, a „mérgező szája által eléggé ismeretes“ magyar gróf tárják föl az abszolutizmus egész szomorú komédiáját. De ahol nem is csattan ki vitákban és párbeszédekben az eszmék küzdelme, Széchenyi csevegő, társalkodó modora mindvégig uralkodó marad s biztosítja a kapcsolatot a fölvetett tárgy s a nyugtalan szellemű író között.

De legnagyobb része van Széchenyi szubjektív írásmodorának kialakításában önmaga számára készült feljegyzéseinek, egész kis könyvtárt kitevő naplójának, amely közel ötven éven át napról-napra végigkíséri életét. Széchenyinek, a befeléfordult, önmagával vesződő embernek segítségére jött e legszabadabb és legalanyibb műformával a kor, amelyben élt. A napló, a memoár, az önéletrajz s az önéletrajz egyéb műfajai valósággal felburjánzanak ez időben, divatot teremtenek s nemcsak egy érdekes szellemtörténeti korszak emlékeit nyújtják, hanem egyben a modern lélek fölfedezésének nagyértékű doku-

mentumait is. Széchenyi naplóját kizárólag önmagának szánja s így e műforma szinte csábítja élményeinek szabad és tartózkodás nélküli feltárására s az évtizedes gyakorlat, amely a naplóírással sajátja lesz, él később tovább nyomtatott munkáiban. Hogy írásai mögött, amelyeket a nagy nemzeti célok szolgálatába állít, mennyire személyes indítékok lappanganak, legvilágosabban a naplóírás elméletéről szóló megjegyzései mutatják. Naplója elsősorban a romantika nagy középponti élményéből táplálkozik: „Zeitrechnungsbuch“, számadás a tűnő időről, mint Béla fiához írja Döblingben. Nemcsak végigélemzi, de meg is örökíti benne életét, megköti a tovasuhanó perceket s menedékvárra lel a tudatán átvonuló halálfellegek elől. Nagy tanulmány nyomtatott irataira vonatkozólag is, hogy a legnagyobb magyar nyugtalan írásosztónében végeredményben életosztóne dolgozik! De része van a naplóírásban kiirthatatlan lobogásának az önismeret és Önnevelés, az erkölcsi tökéletesedés iránt is: naplója gyónás, önvizsgálat, a lelkiismeret támasza és élesztője, az erkölcsi emelkedés eszköze. Ilyen szempontból, mint írja, „egyértékű Ferenc József naplója a szabóinaséval.“ Hogy e hajlamait könyveiben a nemzet egyetemével szemben érvényesíti, ismeretes. Vegyük hozzá mindezekhez egyik kitűnő ismerőjének megállapítását, aki szerint naplójában oldja fel lelki feszültségeit s vezeti le érzelmi életének gondjait, egyben művészi becsvágyát is kielégítve s magyarázatát találjuk: miért hatalmasodott el Széchenyi élete fölött a betű!

Hogy a naplóírás indítékai Széchenyinek nyilvánosságra bocsátott munkáiban is benne élnek, könnyű bizonyítanunk. Tervei, céljai, gondolatai ott érlelődnek naplójegyzeteiben, tolla kora ifjúságától kezdve valóságos kis essayk között kanyarog, nyomon követhetjük, hogyan ébred rá a legnagyobb magyar írói teendőire, különböző könyveinek mondanivalójára s számos naplórészlete előtanulmány egy-egy későbbi iratához. De a napló nemcsak Széchenyi könyveinek geneziséét tükrözi, könyveit eredetileg nemcsak hogy a naplóiban megbeszélte gondolatok tömegéből állítja össze, hanem valósággal a naplójában írja meg őket. Végeredményben Széchenyi minden műve egy hatalmas napló tagja, melyben a maga gazdag élményvilágát nyilatkoztatja ki; legföljebb a vezető gondolat más, nyomtatott műveiben a nemzeti érdek nyomul előtérbe s a személyes vonatkozások a naplókban húzódnak meg. De a közérdekű mondanivaló mellett ott kísért szinte minden lapján Széchenyi rejtett egyénisége is, egy-egy csepp érzelmi életének hullámveréséből, egy-egy szín képzeletének romantikus kilengéseiből; hiszen minden közügy egyben legszemélyesebb magánügye is. A napló sajátos törvénye változatlanul él és hat a könyvein dolgozó Széchenyiben: nem tud elszakadni tárgyától, nem adja fel a közvetlen megnyilatkozás jogát s bármiről szól, nemcsak első személyben, de egyenesen saját magáról beszél, a tárgyahoz való lírai viszonyát tisztázza. Kéziratain mindig ott árulkodik a kelet, amikor egyes részeit írta, jeléül a sorok naplószerű fogantatásának, sok esetben a dátum az egyetlen tagoló a gondolatok szakadatlan ömlő árájában s mintha az időjelzés törlesztésével szakítaná meg Széchenyi a kapcsolatot — legalább külsőleg —

naplója és könyvei között. E külső elkülönülés mit sem változtat a tényen, hogy a könyv könyvvé a naplóíró technikájával alakult.

A regényhős, a csevegő s a naplóíró Széchenyi birkózik tehát minden könyvében önmagával és témáival s e tényben munkáinak jellegzetes műformája már adva is. Túlfűtött, nyugtalan lelke nem tudott belesimulni alázattal a hagyományos, szigorúan kimért formai keretekbe — szétfeszíti hát a műfaji tradíciók ősi törvényeit s egy egyéniségének megfelelő, új, szabad műformát teremt, óriás, minden ízében rugalmas és semmiféle mintához nem idomuló tömbbé formálja mondanivalóját. Nem célja, hogy a tárgyára vonatkozó gondolatsort logikusan tagolja s rendszert vígyen bele élményeinek és tapasztalatainak zürzavarába. Széchenyi kiindulópontja önmaga — minden műve külön módon kapcsolódó képzeteinek sorozatát adja, hogy úgy mondjuk a mondanivalók lélektani rendszerét. Egy-egy eszméjének nincs is munkáiban objektíven meghatározott helye, hol itt, hol ott vetődik felszínre könyveinek lapjain, amint a gondolatfűzés mágnese magához vonzza s így saját munkáin belül is egy állandó motívum-vándorlás tanúi vagyunk, egész eszmekészlete szakadatlanul hullámzik s állandó bizonytalanságban marad minden művében a kompozíció. Tagadhatatlan, hogy a gondolatok szövevényes járásának megvannak a maga logikus központjai, de a rendszer, a szerkezet inkább mint távoli ideál irányítja az eszmék menetét, mintsem a mű-szervezetek reális alkatrésze, támasztógerince volna. Képzletével körülszáguldja a tárgyat, szemügyre veszi ezer oldalról, keresi helyét tapasztalatai sorában, hozzáméri a maga erkölcsi felfogásához, egy-egy érdekes képen, szellemes ötleten, vagy éppen kifejezésen megbotlik s azokhoz kapcsolja a továbbiakat, magatartását állandóan változtatva sír és nevet, korhol és lelkesít s egyetlen időszerű kérdésről, a lótenyésztésről vagy a magyar nyelvről, az adózásról vagy a pantheonról szólva úgyszólván az időszerű magyar kérdések egész szövevénye feltárul előttünk. Dessewffy szerint „gyakran szökevényhez hasonlít, kinek szökéseit oly nehéz agári szaladással is utolérni, vagy annak útját elállani, mint a nagy s gyakori ugrások közt futó nyúlét, mert úgy eltér olykor tárgyától, mintha egészen máshová akarna érni, mint ahova indult.“

Maga Széchenyi úgy tünteti fel, mintha a különös, vibráló, egyetlen eszmeszövés, a szubjektív, „valló“ írásmód s a magatartás állandó változtatása tudatosan alkalmazott eszközök lennének kezében az olvasók meghódítására. „Istenért, csak unalmas könyvet ne, habár Európa minden tudós társasága a classicitás billegét sütné is homlokára, ne írjak, mert olyakon nehéz, feloldhatatlan anathéma fekszik, s hasznok nem nagyobb, mint azon aranyé, melly tán Mátránk alatt rejtezik.“ E gondolat nevében valóságos kis védőiratot szerkeszt stílusáról a Világ lapjain. Hogy hasonló törekvésekkel Nyugat egykori íróinál is találkozhatott, és pedig nemcsak Byronnál s az angol humoristáknál, akikre Gyulai Pál hivatkozik, hanem a német és francia romantika számos képviselőjénél is, kétségtelen. De e különös műfaj mégis elsősorban Széchenyi egyéniségében gyökerezik! Egy végtelen irodalmi program megvalósításán dolgozik, amelynek

pontjai egy mindig azonos témának, Széchenyi sajátos életérzésének a változó kor szükségletei szerint való variációi. Gondolatainak végtelen árjából egyes műveit csak erőszakkal metszheti ki s így munkája soha sem lehet befejezett. Maga mondja írói pályája elején: a Hitelben „szinte csak a témákat jegyzettem ki“, „hézagokat szám nélkül, s mondhatom készakarva hagytam, mellyeket ha élek, s Olvasóimat nem untatja, és számátul el nem ijednek, tán 20—30 kis kötettenel iparkodni fogok lassankint betölteni“ s „évenként szándékozom Olvasóimat mind közelebbre vezetni az előttem fekvő s tán erőmet felmúló óriási munka egész véghatáráig.“ Minden élményét, minden gondolatát belesűríténé munkáiba, mondanivalóiból soha sem fogyna ki, de szinte megsemmisíténé az olvasót, ha egyetlen özönben zúdítaná rá a maga egész világát — ezért kell hatalmasra dagadó könyveit erőszakkal megszakítania. Könyvei így is átnyúlnak egymásba, a Világ a Hitelt magyarázza, a Stádiumnak folytatása a Hunnia, önismeret című műve szinte átmenet nélkül kapcsolódik a Nagy Magyar Szatírához és sokat emlegetett nagyobb munkáit 1832 és 1848 között még így is nem kevesebb, mint 14 kisebb önálló műve kíséri. Valóságos irodalmi Bábel-tomyot rak így előttünk, amelyben egész lelkiéletének története kifejeződik s lehet-e hasonló vállalkozás eredménye más, mint töredék? Német kortársai Chamfort nyomán hasonló ösztönök sugallatára avatják önálló műfajjává „Fragmentjeiket“, Széchenyi a maga útját járva jut el azonos következtetésekhez, maga is szívesen tűzdeli meg írásait „felvilágosító töredékekkel“, „ön- és körülményismereti töredékekkel“, „levéltöredékekkel“, s van könyve, amelyet már címe is „eszmetöredékeknek“ vagy „programmtöredékeknek“ jellemez.

De e sajátos írásmodorban a változás, az egyensúlytalanság és töredékszerű szaggatottság élve nemcsak a magatartás s a műformák meghatározója: Széchenyi stílusára, nyelvi kifejezésmódjára is rá-sütí bélyegét. Szavainak egészen jellegzetes, diszharmonikus színárnyalata van. Aránylag későn tanulja meg alaposabban nyelvünket s szeretne mégis ízes, népies magyarsággal írni; szereti az elevenen folyó csevegő modort, de barátja az irodalmi nyelv fellengzésének is; szélsőséges eredményeivel elegyedik irataiban a kor két ellentétes stíluseszménye, az ortológia és neológia; az otromba valóság és a magas eszmény, amelyeknek végletei közt lebeg, eleve magával hozza a darabos köznyelv és kifinomult költőiség együttesét; s bizalmas baráti kezek is belelöknek egy-egy árnyalatot Széchenyi másfajta nyelvezetébe a magukéból, amikor a fogalmazványát végigsimítják. Ez a keverék, ellentétes elemekből összeálló nyelvezet magában is tükre egy rapszodikus, ellentmondásokkal tele egyéniségnek. E heterogén nyelvanyagnak feszült neki Széchenyi lázas, türelmetlen kifejezésösztönével s a beszédtempó szenvedélyessége, amely a „philologia kéregaprólékat“ a „szálkás napi aprólékosságot“ megveti, lesz stílusának második jellemző jegyév. A mondatok sodra mindenkor rohanó és türelmetlen, a szerkezetek az eszméssel együtt egymásba kapcsolódnak, hosszú, véget nem érő kacskaringók, barokkos mondatindák vezetnek az olvasót, aki érzi, hogy az író mondanivalója kifogy-

hatatlan s miként művei végére, mondatai közé is erőszakkal kell pontot tennie. Ez a démonikus száguldás, szökdelő, ugráló, nyugtalan asszociálás, örökös vita és harc az eszmék körül, magyarázza elsősorban Széchenyi könyveinek varázslatos hatását, amellyel olvasóit elkábítja és lenyűgözi. Csodálatos, hogy e megállás nélkül ömlő mondatfolyamban azután micsoda pompás szigetek merülnek fel, az eszmék őserdejében milyen remek tisztásokra bukkanhatunk: szabatos fogalmazású, szellemes és szemléletes sorok alakulnak ki a szemünk láttára, szinte a közmondás megingathatatlanul szilárd szerkezetével, szimmetriájával és csattanójával! Mintha csak élményeinek súlya alatt egyszerre kristályalakokat öltene az eddig alakatlan káosz. Ha néhol úgy érezzük, Széchenyi nem fogékony a szavak hangulata iránt, máshol sorainak meleg lírájával bájol el, s míg olykor száraz és szintelen lapok fárasztanak, máskor szikrázó szelleme egyszerre világítja meg a problémák körül ásító éjszakát.

Dilettáns! — foglalhatná össze fejtegetésünk eredményeit, aki nem érezte még a legnagyobb magyar könyvlabirintusainak csodálatos varázsát. Valójában Széchenyi írásmódjára a formák különös átmeneti állapota jellemző, az ős-alaktalanság és a legmagasabb rendű művészet furcsa keveredése. Riedl Frigyes egy elejtett megjegyzésével Széchenyi szenvedélyes lelkiéletét Shakespeare hőseivel állítja párhuzamba: „kínos tépelődéseiben, lelkiismerete gyötrelmeiben mintegy in statu nascendi szemlélhetünk shakespearei tragikus küzdelmeket.“ Az írói egyéniség e rendkívülisége valóban benne tükröződik Széchenyi minden munkájában; de benne azok a gátlások, szembeötlő különbségek is, amelyek mint írókat a formák nagyszerű mestereitől elválasztják. Ha a világirodalom igazi nagyságai munkáikban lázas töprengéseiknek, titáni formateremtő munkájuknak elrejtésével a nagyszerű végeredményeket közvetlenül nyújtják, Széchenyi a gondolatok és formák, sőt egész könyvek geneziséjét is állandóan elénk tárja; nemcsak eszméit mutatja be, hanem azt is, hogyan alakulnak ki az élmények hevében, az ihlet lázában; s nemcsak a szerkesztő, alakító, fegyelmező műgond végleg leszűrődött formai értékeit, hanem az utat is, amelyen e formák formává lettek vagy lehetnének. Napjainkban, a határműfajok virágkorában, amikor oly jellegzetes módon olvadnak össze a próza és líra műfajai, Széchenyi nem egyszer formai szempontból is egészen mainak és korszerűnek tetszik. Bizonyos azonban, hogy munkáit nem esztétikai, hanem magasabb erkölcsi szándék hozza létre s Széchenyi hajszolt, nyugtalan lelke igazi kiforrott művészetet legföljebb egyes részletekben s nem az alkotások egészében mutathat. Széchenyi, az író, bármilyen vonzó is, egy kissé mindig kiforratlan, befejezetlen marad. Romantikus! Könyvei fölé saját ifjúkori mondata kínálkozik mottónak, melyre a Hitelt előkészítő jegyzetek közt akadunk: „Ha el is van törve a Szív — mit árt? — S a törött harang nem seregli össze a Jámbor községet az Isten házába?“

SÁNDOR ISTVÁN